

բու մեկնութիւնը Ս. Գրոց բոլոր վերծա-
նողներէն նկատուած է խնդրոյն ամենէն
խոցելի կէտը: Եզեմական Դրախտէն թղթող
գետերէն երկուքը յայտնի են, կ'ըսեն ա-
նոնք, բայց յայտնի է է թէ որո՞նք են մնա-
ցեալ երկուքը: Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն,
սեմական և արիական աւանդութիւնները
պահած են երկրային Դրախտի յիշատակը:
Թէ և մննդոց զիրքի պատմութեամբ ինչ բոլոր
տարրերը չեն անսնուիր ասորեստանեան
աւանդութեանց մէջ, բայց և այնպէս հան-
կան բաւական տարրեր, պահ մը ենթագրե-
լու որ Դրախտը Ասորիքի մէջ էր: Այսպէս
կարեւոր տարրեր են նիւնուէէն գտնուած ա-
սորա-քաղղէական սրբազան ծառի մը քան-
դականկարը և Լուվրի թանգարանը պահած
ասորեստանեան նաւիրական ուրիշ ծառ մը,
որուն քով կեցած է Սարկոն թագաւոր, ու
վերջապէս ասորա-քաղղէական հիւսաքան-
դակ կնիքի մը վրայ տեսնուած մեր առաջին
նախածնողաց օձէն խաբուելու նկարը:

Նոյն աւանդութիւնները կան նաև Ա-
բարներու և Իսլամներու մէջ, որոնք յայտ-
նի է թէ չառ բան փոխ առած են Ս. Գիր-
քէն: Ասոնք ընդհանրապէս Ասիոյ մէջ կը
գնեն Եգիպտոս, ըլլա՞յ Սուրիոյ մէջ՝ Դամաս-
կոսի մօտերը, կամ Քաղղէաստանի մէջ,
ըլլայ Պարսկաստանի մէջ, ըլլայ Նոյնիսկ
Սերանտիպ կամ Սէյլան կղզիին մէջ: Արիա-
կան ժողովուրդներն ալ այնպէս կը հաւա-
տան որ նախամարդը ստեղծուած է Կեղբո-
նական Ասիոյ բարձրաբերձ լեռներուն վրայ,
մեծ գետերու ակնաղբիւրներուն մօտ: Ի-
րանեանները մարդկային ցեղի որբանը կը
գնէին երկրիս հիւսիսակողմը, Ալպորճիի
վրայ, որ կը կազմէր աշխարհի բեւեռն ու կե-
զրոնը, և որ կը բարձրանար մինչև երկինք,
և ուրիշ ծնունդ կ'առնէր Արտփի-Քուրս
երկնային ակնաղբիւրը, առուններու պալա-
տը կոչուած, որ կը պահէր հառմա կենաց
ծառը և ուր կը թափին չորս գետերը: Զեն-
տական գիրքերը Նյիմայի մէջ ցոյց կու-
տան ոսկեգարու ներկայացուցիչը խտէալ
շրջանի մը՝ ուր կեանքը ամէն կերպով հա-
ճոյք ու վայելք էր միայն: Յոյներն ու Լա-
տինները սակայն ոսկեգարը կը գնէին մարդ-
կային գոյութեան սկիզբները:

Հալեպ

ԱՐՏԱՒԱԶԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Ծառահէտ)

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻ

Հիմա, այս մեծ անուններուն վրայ
արդի զգացումներուն ուս փաստէն վերջ,
բարի կղէք կարգաւու

Նոր գերազանց փառօք բերեալ ցնձայ հարսն անկիւն,
Անա նորոգ զովես յարմար զիւն սմանչիցն նորածին:
[Ինչ,
Չի թէ արիւն խեղի զիւնաց՝ զգնո՞ւ միք զսեւ սխա-
Անա անդէն ի դարձ ելեալ ընդ առաջեալ Բո եղբոր որդին:

ԱՂԵՐՍ ՀԱՐՍԻՆ

Յառնելն Բո առ ի խնդիր ի նրապարսկա ընդ փողոցին
Անա նա իմ եղբոր որդին միք ի սեռօք արք հանդէսին:

Եղբոր որդին իմ անց զինեւ Եւ ոգի իմ էլ ընդ բանին.
Անա նա աչք իմ լի ցողով, միք ի սեռօք զիւն բաղձալին:

Ո՛ւր ընթացաւ Եւ ո՛ւր գայաց Եւ ո՛ւր զիւն զոյս արեւին,
Անա ընթացս իմ տալիս, միք ի սեռօք զիւն անկալին:
[մայի.

Աչք նորա է իբր զաղաւնիս, լուսցեալ կարամբ չուրց բազ-
Եւ ձեռք նորա ոսկի մաքրեալ լրցեալ ակամբ շափիկային:

Շրթունք նորա շուշանք բուրն, ձեռք նորա շուշ կնդուկի.
Կախորդ նորա լի բաղձալին, ամենեւիմբ յոյժ ցանկալին:

Տեսիլ նորա իրեւ զընտր եղեւնայիս Լիբանանի.
Անա այն է եղբոր որդին այն մեծաւոր՝ Եւ իմ սիրելի:

Օն Եւ օն ձեզ իմ օրորոք, երբ ի սեռօք ազդեցէ ինձ,
Մինչեւ կալայց Եւ ոչ բողից. համբուրեցից զիւն ցանկալին:

Ի կողկողեղ առ ի հարցմունս՝ որոնեւ Բո արտառազին
Անա նա զայ լեռանց բարձանց սասիկ սիրով ի մեզ մեծին:

(Թիւ 892 ձեռ. Պսմ. Հրակիզութեան, էջ 218-29)

Այսպէս կը սկսի խորհրդապաշտ(*) այն
քերթուածը, ուր, Անեղին հարսը, Եկե-

(*) Այս քառիս սալ իւր իբն-հանդի-
շ-թիւնը, ինչպէս կ'ընենք հին գրականու-
թիւններէ վերջուած գործերէն ուսնց հաւար:
Յայտնի-թիւնը, Երբ Երբ-չոր խորհրդապաշտ փեր-
ուածներ են: Առանց ազդուելու բնագրային
յաւակնոց վերաւորութեանէն որոնք զիւն մը չու-
նին յաւաքի ներկանակին մատուցութեանց Եւսին,
հոս կ'ընենք մնալ սարգազայն իրողութեանց
սոցեւ: Եւսինայի փերուածը իրեւ կաղապար
կ'օգտագործէ Սողոմոնի ծանօթ փերուածը, որ

իրազործումներէն, անոր մէջ երեւան կը բերին ճշմարիտ գուտներ որ զիտէ բառերուն հնչական երկարաձգումը մեր հոգիներէն ներս, պատկերներու թեւովը. ու կը շինէ իր տողը իրբե հնչում, թրթուում ու նոյն ատեն խմատ: Բայց ասոնցմէ աւելի ուշագրաւ է զգացական տարրին գերակշիռ թափը, աստուածաշնչական իրապաշտութեամբ մը ու աշխարհիկ բարեխառնութեամբ բայց պահուած զգաստ պատշաճութեան մը մէջ: Այս տարրը քերթուածին կը ձարէ անմահ այն ոլորտը, ոգեղին գրութիւնը, որոնցմով տաղաւարուած՝ բերեղաւ կերպ՝ բայց ողջ, մեզի կը հասնին մեզմէ դարեր առաջուան ուրիշ վիճակներ: Մարդիկ իրար կ'արժեն սիրոյ և ցաւի, արեւոյնքի ու վայելքի մէջ, Սողոմոնէն մինչև Դուրեան: Զգացական սա հարստութիւնը միտ մինակը կ'երաշխաւորէ արդէն առաջնակարգ բանաստեղծ մը ու Երեմիայի բուր սնապարծ յաւակնութիւնները կը նետէ անդին: Բաղդատեցէք, եթէ կը հաճիք, սա տողերուն մարդկայնութիւնը

«Որովայն եռ շեղջ ցորենոյ, շուտան ծաղկոք լրցեալ
փակի(ն) . . .»

Ալիշանի Շուտանին (Սերունի Սանդուխտ) երեսուն, քառասուն տողերու վրայ երկարածիդ բայց միշտ ալ աննուաճ պատկերին, պայմանադրական, կեղծ, անկարելի ըսուելու չափ անմարդկային

Սլացակ սառերն յայնոր ծն
Հալին, լինին կարմրերես,
Դառն ու ծաղկունք սան պայուկ,
խօսի ամեն պրպրուկ .
Դարկիլ աչեր բիւր հանէ
Ուր ու Սանդուխտ անցանէ .
Յայնոր ցրնչէն հաւատար
Դառնին ծաղկով ձոր ու սար :
... Յայնոր աչացքն կամար
Յաճ զայ երկիրս եւ խոնարհ .
Երկինք ասէ՛ իմ գանի
Սանդուխտ պիտի բազումի .
Դառն՝ իմ ծրփանցը ծիրան
Սանդուխտ ասէ՛ իմ հրաման . . .

(Շուշանն Շաւարշանայ, Ալիշան, Նուագ)

անբողոքութեամբ հաշիւը: Ու մենք գիտենք քե
որքան խոր է գրական ունայնականութիւնը ոչ
միայն M. Jourdainի մօտ այլև . . . Ասոր Զե-
լպիին, Եղիազար կարողութիւն . . .

Այս մերձեցումը բաւ է բացատրելու
խորհրդաւոր այն իրողութիւնը, որուն հա-
մեմատ միեւնոյն մարդը (*), երբ, բանաստեղծ
է, պարզ, առանց անողոսի, երբ՝ եւստեմ
եւերով, մեր հին գիրքերուն մէջ այնքան
ընթացիկ պատուանչան, հաւանաբար աս
ու ան բառախաղը պոսկող :

Երեմիայի մէջ իսկական բանաստեղծը
զտայ ուրիշ ալ տեղ մը: Ազէտը նկարա-
գրելու պատրուակին տակ, իր ահաւոր ու-
նայնամտութեան լայնօրէն կախաներով (**) յազուրդ տալ փորձելէ յետոյ, այս մարդը
կարծես կը զղջայ որ զիրքը մօտեցուցած
է իր վախճանին, քանի որ հրդեհը ալ չունի
լափելիք գետին, ու Երեմիան ալ՝ առիթ
նոր կախաներ քշելու մեզի: Յաւած սրբ-
տով, Մարգարէութեանց Երեմիային նման
անիկա կը նստի կրակէն զգալտացած հա-
մապատկերին զիտաց ու կը բանայ բերանը,
վերջին անգամ մըն ալ զսպալուս մոխրա-
տանը որ կը փռուի իր աչքերուն: Զանա-
զան բաժիններով, այս 17 ու աւելի էջեր
գրաւող պոսկուումը, զժրախտաբար չունի
ազատուող տաճարէն (Ս. Ասուածամին) ըն-
ծայարեւում օրհնասացութեան ոչ չափա-
ւորութիւնը, ոչ ալ զգացական թարմու-
թիւնը: Ինծի կուգայ թէ նիւթին ընտա-
նութիւնը (Պոլիսն է անիկա) ու աղէտին
ընդարձակութիւնը պատճառներ են որ Ե-
րեմիա քշուի բառերէն: Ու կ'ոյթով եւ
յանդերով ամէն էջի փոխուող բայց խոր-
քին մէջ միշտ նոյնը մնացող այդ կախա-
ները հազիւ քանի մը ընտիր գուրդաներ

(*) Բարեխախտար Աշիշանի Տերոյա-
կան ընդարձակ վաստակին մէջ կան մեկ փանի
խկապիս շէշ-շէշ-շէշ հեղեր, առաւելապէս ար-
ձակ, երբ ոգևորչական հօգ շունչով մը մեր
պատմութիւնը կը կենսաւորէ, հոգ չի քէ ի վնաս
պատմական ճշմարտութեան, Տերոյի գործ կասա-
րելով: «Այլ-բար-բար», «Սէշ-շէշ-շէշ», «Նա-շէշ-շէշ»
Հայ-շէշին որոշ Տերոյածները, Յաշէշէշը:

(**) Կաթնաւոր երգուելու սահմանում
Տերոյածներ են, հեղինակին համար որ երբեմն
եղանակներն ալ կը յիշեցնէ, երգաստեղծ զի-
պումի սա դարուն, Երեմիա մեր մէջ կը փոր-
ձէ ինչ որ Լէյա-Լ Մէշ-շէշը, Աշ-շէշ Ղաւիշը
եւ նման ժողովրդական յորինումներ կ'ընէին
զանգուածներուն մէջ Դանուքին միջև Ինդու:

կը բերին մեր ապշահար, յոգնած, հետը հետէ զայրացկոտ չկամութեան պիմաց։ Բայց, երբ անիկա կը մտադրէ վերակազմել ալրեացաւոր քաղաքը իր հնազորում պերճութեան մէջ, չես գիտեր ինչպէս, կը գտնէ Ուիլմանեան շունչ մը, հօգօր, կենսագործող։ Կ'անցնին ձեր առջևէն այդ օրերու մեծահոգի ոստանները, Արեւիքին հէքեաթունակ աշխարհները, Հնգկաստանն ու Թուրքեստանը, Ձինն ու Կղզիները, Ալարաւան ու Վասպուրականը, իւրաքանչիւրը իր բերքերուն, տարազագործած ապրանքներուն համովն ու փառքերովը։ Այլըսազեղում, զի Պոլսեցին է անիկա, իր մէջ զգացող այդ քաղաքին տարօրինակ գրաւչութիւնը, արիւնէ, մահէ, ոճիրէ ու անգրթութենէ հիւսուած, յօրինուած անոր հողին։ Անկեղծ բախիւ, որ միայն հայ դրականութեան նկարագիրը չէ այդ քաղաքէն, այլև բոլոր անոնց որոնք անոր ոլորտին մէջ ստեղծումներ րրին (բնականական հին քրոնիկագիրները Առաքել Դաւրիթեցիին չափ տխուր են)։ Ու բոլիւ։ Հպարտութիւն, հոսոսութիւն պիտի գրէի, եթէ չվախնայի։ Երբեմն արտակարգ լացալիւնութիւն պատկերներու։ Զեական վայելչութիւն։ Գեղեցիկութիւն։ — Մեղք որ այս պատահականները ըլլան խղզուած չեղջին տակը Երեմիայի անսրբագրելի, ընդոծին թերութեանց, չաղափափութեան, երգահանութեան, յուսահատօրէն միօրինակ բառակոյտին, սնոտաբան, տղայամիտ նազանքներուն։ Անոր Պոլիսը, ըսի անգամ մը, հեռուէն թելադիրն է Սիպիւններու, Աճէմեաններու, Փանոսեաններու ոտանաւորին։

Աւելորդ է գրադիլ քերթողական քեհնիկով մը, իր մօտ, վասնզի իր յաջողակ կտորները ոչինչ կը պարտին այդ քեհնիկին, ընդհակառակն անկէ գերծուծով մըն է թեւեւ որ կը շահին իրենց այդ նիհար չնորհները։ Իր Կաֆան ոտանաւորի չափ մըն ալ չէ, ինչպէս է այդ բառին թելադրանքը (Կաֆայեցի Մարտիրոս վարդապետի մը կողմէ գործածուած ոճ մըն է ինչպէս գաղափարներուն Աղեքսանդրեանը Աղեքսանդր անունով եպիսկոպոսի մը կողմէ գործածուած առաջին անգամ ու ժողոված անոր անունը), այլ ոսանաւորը, իր ընդհանուր ստուգման մէջ։ Երեմիա զգայարանքը չունի

ձայնական արժեքին։ Անոր ուղերձները զըրուած են անիւթանական չափով, խորքին իրենց դատարկութիւնը անգամ մըն ալ ծանրացնելով ձեռն թափփածութեամբ։ Իր գանձերը, ողբերը սանկունանկ չափուած խօսքեր են որոնց ետին կը պակսի ձայնը։ Դա ճանաչողութիւն, բառերուն յարգարուժը տիրապետող գիտութիւն։

Իր արձակը կ'արժէ աւելի քան իր չափաբերեալ տողը։

Պէտք կ'այ յիշեցնելու որ քիչ անգամ անիկա ըլլայ յարգած մեր քերականութիւնը։ Անոր մօտ լեզուական զառածումը արգիւնք չէ սակայն անբաւականութեան, աղքատութեան։ Հակառակն է թերեւ ճիշդը։ Զարդարուն ոճի նմոյշներ անիկա չատ ունի։ Հրակիզութեան մէջ ու ստով կը յիշեցնէ նարեկացիին զանցումները։

Գ.

Երեմիա Զէլէպի Քէօմուրճեան մեր մատենագրութեան մէջ իր որոշ տեղը, իմաստը ունեցող անուն մըն է։

Դեռ կանխահաս է մտածել այդ տեղին, տրուած ըլլալով գործին անտիպ քանակը։ Բայց այժմէն կարելի է անոր իմաստը սեւեռել ջանալ։

Հիներէն, անիկա գրեթէ միակ դէմքն է որ արդի յղացով գրագետը թելադրէր իր մէջ։ Աշխարհականի իր հանգամանքը չունիմ նկատի, այս վարկածին մէջ։ Այլ անոր գործէն բարձրացող ընդհանուր տըպաւորութիւն մը։

Այսպէս

Հիներուն մօտ ո'չ մէկը որ ունենար սա մարգուն բազմակողմանի գրական նրկարագիրը։ Չեմ կրկներ ասկէ առաջ ըսուածները։ Բաւ է հաստատել հոս որ այդ գործը, այդ իսկ բարիքով, անփոխարինելի վկայութիւն մըն է աշխարհէ մը, ժողովուրդէ մը, դարէ մը։ Գիտէք թէ իրարմէ հեռու սեռերէ ինչ իրագործումներ կը պաշտպանեն իր անունը։ Ո՛չ ոքի մօտ, մինչև իր օրերը, շատ մը բաներ միանգամայն արտայայտող սա ձգտումները որոնք, որքան ալ անհատական, կը պատկանին, անդրադարձ օրէնքներով, իրենց շրջաններուն ու կը նկարեն զանոնք։ Մեր ժէշտ դարը, առանց իրեն, պիտի պակսէր ոչ թէ

պատմական ճշգրտություն (Առաքել Դաւրիթեցին շատ աւելի արժանահաւատ պատմիչ մըն է, ինչպէս Գրիգոր Դարանաղցին՝ աւելի վարպետ գրագէտ մը), այլ գոյնէ, ներքին իրականութենէ, սեփական (specifique) համէ, որոնք դարուն մէջ ամենէն կանուխ սրբուող տարրեր են, խուսափուկ, նրբին բայց այլապէս չահեկան: Ի՞նչ փոյթ որ այս վայելքին հասնելու համար ընթերցողը ըլլայ ստիպուած անդադար կոխ մը ղեկու հակալական մեղքերու դէմ, բառերու հեղեղին ու լեզուական բարբարոսութեան, վասնզի մեր տաղնապը կը վարձատրուի այն ամբողջական պատկերով որ այդ դարը կը զետեղէ մեր գիտակցութեան մէջ, անջնջելի դիմերով: Գրեթէ ամէն մէկ դարու համար, ներմիա մը, ԳՈՒԲ ԿՈՒՆԵՆԱՅԻՐ ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՈՒԻՐԴ:

Ներմիայի շունչը, ուրիշ արժանիք: Նկատի չունիմ գիրքերուն թիւն ու ծաւալը: Մեկնողական, հաւաքական, հմտական ձգտումներ աշխատանքի ոգիի մը յայտարարն են անշուշտ, շատ շատ՝ լրջութիւն, հպարտութիւն: Ժիւր դարուն, տպարանին մօտէն անցնող (հաստատած է տպարան ուրիշ լոյս է ընծայած երկու հատոր) այդ գրադէտը, Աստուած գիտէ ինչ հզօր թելադրանքներ ունէր իրեն զօրավիգ երբ իր ժամերը յատկացուց Բերուածին, Բրնիկին, պատմութեան, վեպին. այսինքն իր օրերու գրական կարելի բոլոր սեռերուն մշակումին: Գրեց, միշտ գրեց, ոչ թէ այժմեան մատենադարանին կոթնած գործաւորին մասնագիտացած զիւրութեամբը, միջոցներովը, այլ թափառական, անապահով հոգիով: Ու անիկա գէթ վանական մըն ալ չէր, պաշտպանուելու համար ահաւոր արգելքներէ: Անոր մեծատարած գործը այս կերպով կը բացատրէ անոր մէջ ստեղծագործ շունչին տարողութիւնը: Մեր հին մատենագիրները հոգեւոր նպատակներու կը սպասարկեն երբ մագաղաթին պաշտօնեան կը դառնան: Ներմիա ուրիշ որակէ ըզգացումներ, զգայութիւններ հետապնդեց: Այս մարդուն մէջ աշուղ մը կար:

Կը կենամ, քիչիկ մը երազուն, անոր խառնուածքին ալ զիմաց: Անիկա հաղորդ է մեր մատենագրութեան բոլոր ձգտումներուն որոնք իր մէջէն պիտի շարունակուին այդ Պոլիսին կեանքովը: Պատմիչ է, ինչպէս

պէտք է ըլլան մեր մէջ բոլոր գրիչ շարժողները: Բանաստեղծ է, ինչպէս պարտաւոր են ըլլալ ծանրագույն, ծանրաբեռն ու սրբազնասուրբ կաթողիկոսներ: Ներմիա մըն է նման Երզնկացիներու, Թլուրանցիներու: Ուլբասաց՝ ինչպէս իր ժողովուրդը: Ու այս ամենուն հետ, նաեւ Պոլսեցիին, այսինքն գերի ժողովուրդի մը զաւակ որ հարկին տակն է քանի մը զգայութիւններ ճարել իր մէկ հատիկ ջղային գրութեան, ու Բերքել օտարներուն լեզուովը:

Այդքան հեռուէն, անիկա տարտամ կերպով մը, կը թուի թելադրել կարելի գրականութիւն մը այդ Պոլիսէն, որմէ հառուած մը ըլլար Վենետիկը, իր Միսիթարեաններով: Երեմիայի ոգին մենք կը զբառնենք արեւմտահայ սկսման շրջանին երբ մեր զարթօնքի սերունդին գործիչ-գրողները չեն վախնար ունէ սեռէ, ու կարիքին համաձայն կը գրեն ճառ, ոտանաւոր, պատմութիւն, դասագիրք, թատրոն, տնտեսագիտութեան ընթացք, հաւասար այլուրութեամբ որքան պարզմտութեամբ:

Ներմիայի նպատար մեծ է մեր պատմութեան:

Իր անձը, տարօրինակ, դժբախտ, անհաւասար, կը մնայ հաւատարիմ մեր գրականութեան վաւերական գէմքերուն ուրուապատկերին:

Իր մէկ երկու քերթուածները անմահ էջերը կուտան մեր բանաստեղծութեան:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ՎԵՐՋ

ՀԱՅԱՍՏԻ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Քրիստոնեան հաւաստին եւ յոյսին նամբով երբ մեզնէ ներս այդ (նեւարիս եւ վերին) կեանքէն, իր մէջ պիտի զգայ հոգեկան հասունութիւն մը, որ զինքը բնորոշակ կը դարձնէ Աստուծոյ եւ Աստուծայինին բնութեամբ: Ինչպէս մանկան քորովանք՝ յսակ խօսի, եւ անկապ մսածմունք՝ պայծառ մտախոհութեան կը փոխուի չափահաս մարդուն մէջ, նոյնպէս մանկանացու կեանքէն դէպի անմահութեան մեր վերելքը կամ մուսքը անսահման յառաջդիմութիւն մը պիտի իրականացնէ մեր մսածմունքուն եւ հասկացողութեան մէջ:

«ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՇԱԽՂՈՎ»